

***Empresaris hotelers i
Pacte de Progrés
(1999-2003):
un enfrontament més enllà
de l'ecotaxa***

Joan Amer i Fernández
Departament de Ciències de la
Terra, Universitat de les Illes
Balears

Territoris (2006), 6:
107-124

EMPRESARIS HOTELERS I PACTE DE PROGRÉS (1999-2003): UN ENFRONTAMENT MÉS ENLLÀ DE L'ECOTAXA

Joan Amer i Fernàndez

RESUM: La implementació de l'impost sobre estades en allotjaments turístics, «l'ecotaxa», a les Balears fou plantejat des del Govern autonòmic com una de les mesures per fer front als impactes derivats de l'activitat turística. En aquest article s'estudien les posicions de l'empresariat hotelier davant la implementació d'aquest impost. El context turístic balear en el qual sorgeix l'impost és també analitzat, així com els plantejaments de les administracions públiques sobre l'impost (tant l'autonòmica com l'estatal).

PARAULES CLAU: política turística, empresariat hotelier, impost turístic, destí turístic madur.

ABSTRACT: The introduction of a tourist tax known as the «ecotax», levied on stays in tourist accommodation, was posed by the regional government of the Balearic Islands as one way of dealing with the effects of tourism. In this article, the reactions of Balearic hoteliers to the introduction of this tax are examined. According to them, this policy was a serious threat to tourism since it increased holiday costs. An analysis is also made of the tourism context in the Balearics when the «ecotax» was posed, together with the stances taken by the regional and state public authorities.

KEYWORDS: Tourism policies, hoteliers, tourist tax, mature tourist destination.

1. Introducció

El 1999, arriba per primera vegada al poder del govern de l'autonomia de les Balears una coalició de centreesquerra, el Pacte de Progrés. Entre les primeres mesures que anuncia es troba l'estudi de la implantació d'un impost ecoturístic, batejat com a «ecotaxa». Després d'una segona meitat de la dècada dels noranta amb una forta

expansió turística a les Balears, que s'ha anomenat com el «tercer boom» turístic, es planteja la necessitat d'implementar polítiques que, primer, facin front als impactes negatius del desenvolupament turístic i que, segon, incrementin la qualitat del producte turístic. En aquest sentit, s'entén que la implantació de l'impost turístic «ecotaxa» pot ajudar a avançar en aquestes dues línies. L'«ecotaxa» és un impost sobre les estades

en els allotjaments turístics, i es planteja al preu d'un euro per turista i nit (amb variacions segons la categoria de l'allotjament turístic).

La definició i implementació de polítiques turístiques necessita amples consensos en els sectors en què afecta. En el cas de l'ecotaxa, aquest impost s'ha vist rodejat de polèmica de manera permanent i no ha tingut el recolzament d'un sector clau i estratègic en el model de turisme vacacional de les Balears: l'empresariat hotelier. Finalment, l'any 2003 els partits de la coalició que impulsa l'ecotaxa perden les eleccions, i el Partit Popular, en el seu retorn al poder autonòmic de les Balears, impulsa la derogació de l'ecotaxa com una de les seves primeres mesures.

2. El context de l'ecotaxa: les Balears, un destí turístic madur

L'economia i el turisme de Mallorca i de les Balears, de l'any 1994 a l'any 2000, han viscut una fase de creixement molt fort, emmarcada en una etapa expansiva de l'economia mundial, i especialment, per al cas de Mallorca, de les economies europea i alemanya. Aquesta expansió ha tingut conseqüències socials i ecològiques, a part de les econòmiques –per exemple, el PIB per capita augmentà un 70,5% entre 1989 i 1999 (CITTIB 2001). Pel que fa a les conseqüències ecològiques, el procés turístic i econòmic dels anys noranta a les Balears comporta els hàbits de consum més alts que mai d'aigua, matèries, energia i territori i alhora més pròdigs en producció de residus. Així ho recullen els Indicadors de Sostenibilitat de les Illes Balears (1989-1999) de la Conselleria de Turisme (CITTIB 2001; Blázquez, Murray i Garau 2002). Pel que fa a les conseqüències socials, els mateixos residents noten de manera directa i en molts de fets de la vida quotidiana una

sensació de pèrdua de qualitat de vida, que seria alhora un bon indicador de saturació (C. Picornell i M. Picornell 2002).

L'etapa expansiva i les seves conseqüències, així com totes les conseqüències del desenvolupament turístic des dels anys seixanta, estan presents darrere els arguments de llançar una ecotaxa. El Govern de les Balears es planteja aconseguir finançament com una de les vies per treballar per afrontar-ho, i, com que, en l'actual marc polític i sistema de finançament estatals, és força difícil aconseguir-ho del Govern espanyol, va calant la idea d'un impost. A l'exposició de motius de la Llei de l'«ecotaxa» es pot llegir:

«Atesa la insuficiència dels mitjans procedents de les fonts estatals, resulta imprescindible trobar fonts de finançament addicional a càrrec de les quals sigui possible implementar les polítiques necessàries a fi que l'activitat turística es pugui continuar desenvolupant harmònicament i que aquest desenvolupament no impliqui a mitjan i llarg termini un risc de deteriorament irreversible de l'equilibri econòmic i mediambiental, al qual la societat balear no pot renunciar» (BOPIB 92, 4-05-2001, 2173).

Per C. Picornell i M. Picornell (2002), l'arrel del debat de l'ecotaxa està en el fet que el turista s'ha convertit en competidor amb el resident en el consum de recursos, tot disminuint de cada vegada més la qualitat de vida dels segons. Recorden que el resident paga de cada vegada més externalitats que després el turista utilitza.

De 1992 a 1999 el nombre de turistes arribats a les Balears creix en cinc milions de turistes –quasi un milió per any. El mercat balear s'aprofita indirectament de les dificultats dels mercats competidors mediterranis per mor de conflictes armats i problemes d'inestabilitat política. Cal afegir-hi el fort augment de les places d'ús turístic, que són les places que s'ofereixen en un mercat no regulat, calculades en un 20% del

total de les més de 500.000 places turístiques (Sa Nostra 2000; i Picornell, C. i Picornell, M. 2002). La mateixa Conselleria de Turisme, a partir d'un estudi d'una consultora, xifrà aquestes places en un 15% del total. En canvi, les places hoteleres en tot aquest període es mantenen bastant estabilitzades. Això es una dada que utilitzen sovint els empresaris hotelers per assenyalar que les «culpables» de la saturació turística serien aquestes places no regulades.

Distints autors coincideixen a assenyalar que entre 1994 i 2000 s'ha produït un tercer desenvolupament o «boom» turístic. C. Picornell i M. Picornell (2002) anomenen aquesta fase de fort creixement turístic (1994-2000) com «el tercer desenvolupament i segon rejuveniment» del model turístic de les Balears, utilitzant la terminologia dels cicles de vida d'un destí turístic. Blàzquez, Murray i Garau (2002), a partir de Rullan (1999), parlen de «tercer boom» per referir-se al fet que des de 1993 l'etapa internacional d'economia expansiva ha comportat un nou creixement turístic a Mallorca i ha incorporat al mercat immobiliari i turístic la ruralia mallorquina (per a això darrer vegeu també Binimelis 2002 i Salvà 2002). El primer desenvolupament o «boom» es produeix a la dècada dels seixanta amb l'arribada del turisme de masses. El segon es dona a la dècada dels vuitanta amb la construcció dels apartaments turístics com a fórmula d'allotjament més barata que els hotels.

També cal considerar el context econòmic i polític d'estrictament els quatre darrers anys (1999-2003), que és el marc on s'estudien les relacions entre el Pacte de Progrés i els empresaris hotelers.

En el pla econòmic, la situació econòmica i turística és de creixement els dos primers anys. El 1999 és el cinquè any consecutiu amb molt de creixement i aquest any experimenta una punta encara més pronunciada: això es deu sobretot al bon

moment econòmic alemany i als conflictes en altres destins competidors de la Mediterrània. El 2000 registra índexs de creixement semblants als de 1998, és a dir, augment, però no tan fort com el de 1999, que va ser un any excepcional. En canvi, el 2001 hi ha una certa ralentització, per passar a tenir un descens del 9% el 2002. L'evolució dels darrers anys és molt determinada per l'economia i el mercat turístic alemanys, i l'economia i els turistes britànics han permès esmoreir el descens. La ralentització o recessió econòmica de final de la legislatura és il·lustrada pel creixement del PIB de només el 0,24% l'any 2002, el més baix de tot l'Estat, i molt per davall de les xifres de Catalunya i el País Valencià (2,32% i 2,15%, respectivament), segons les dades de la unitat d'estudis de la Federació de Caixes d'Estalvi FUNCAS (recollit a *Diario de Mallorca* i *Avui*, 2-04-2003).

Nou empreses majoristes turístiques (Tui-Ag, Thomas Cook, Rewe, Alltours, FTI, First Choice, Cosmos Group i My Travel Group) controlen el 96,9% del turisme britànic i el 91% de l'alemany segon xifres de l'any 2001 (*Última Hora*, 28-12-2002). El procés de concentració dels majoristes britànics i alemanys, que porten la gran majoria dels turistes a les Illes, fa una passa gegant a mitjans 2000 amb la compra del primer majorista britànic (Thomson) per part del grup financer (Preussag) propietari del primer majorista alemany (TUI). Al mateix temps, Condor&Neckermann, segon majorista alemany, compra dos importants majoristes britànics, JMC i Thomas Cook. Després d'aquesta compra, C&N, segons xifres de la mateixa companyia, canalitza dos milions de turistes a les Balears el 2000, gairebé el 20% del total dels turistes que arriben a les Illes (*El Mundo/El Día de Baleares*, 23-02-2001). C&N passa a dir-se Thomas Cook el 2002, però continua sent una empresa transnacional amb la direcció i la majoria de capital a Alemanya. Cal afegir,

per conèixer la seva implicació en el mercat turístic balear, que té participació a Iberostar, tercera cadena hotelera balear i que té la imatge de treballar amb el turisme de la franja més barata a Alemanya, i ara també a la Gran Bretanya amb JMC. TUI també té implicació directa en l'oferta turística de les Illes, perquè és propietària del 50% de les cadenes hoteleres Grupotel i Riu, sisena i setena cadenes illenques.

Els destins competidors en turisme de sol i platja a la Mediterrània estan creixent de manera accelerada en els darrers anys, després d'uns anys de conflictes bèl·lics i polítics, sobretot als Balcans i a Turquia, que no els permetien reeixir. En el cas del mercat alemany, aquests destins són principalment Turquia, Bulgària i Croàcia. La competència és un motiu que surt a l'exposició de la Llei:

«L'expansió dels productes turístics dels països de l'entorn mediterrani, amb uns costos menors i uns recursos menys explotats, podrien significar una seriosa competència per a les nostres illes, competència que conjunturalment s'ha vist disminuïda per diferents circumstàncies geopolítiques, però que no s'ha de perdre de vista a l'hora de realitzar els esforços necessaris per al manteniment de la competitivitat del nostre producte» (BOPIB 92, 4-05-2001, 2173).

L'expansió internacional dels hotelers mallorquins els darrers quatre anys (1999-2003) ha estat molt forta, especialment a Centreamèrica i el Carib —on destaquen la República Dominicana i la Riviera Maia (Mèxic) (*Última Hora*, 25-02-2003). Els anys anteriors (1993-1998) les inversions empresarials balears a l'estranger també són fortes, tot mostrant un increment anual mitjà del 216,7%, que es fonamenta gairebé exclusivament en la inversió hotelera (CITTIB 2001).

L'entrada de la moneda única europea «euro» (1 de gener de 2002) suposa una

pèrdua de competitivitat de les Balears, en comparació amb altres destins mediterranis que no entren a l'espai de la nova moneda, perquè comporta inflació. Amb el mercat britànic ha anat bé, perquè la lliura s'ha mantingut forta en relació amb l'euro.

En el context polític, cal destacar l'11 de setembre de 2001, l'atemptat contra les Torres Bessones. Comporta un descens de l'ús de l'avió i del turisme, i és un cop fort per a aquest darrer. Les companyies aèries aprofiten per fer fortes reduccions de plantilla, es noten especialment a Mallorca els casos d'Air Europa i Spanair, perquè ambdues tenen el centre d'operacions a l'Illa. La guerra d'Afganistan també porta els seus efectes, però és la guerra a l'Iraq el que té més impacte, perquè paralitza les vendes turístiques, tot i que s'espera que, quan acabi, els destins més orientals com Turquia esdevinguin més perjudicats que les Balears.

Finalment, s'han de destacar dos fets polítics més: les eleccions espanyoles (març 2000), i la vaga de treballadors del transport turístic (juny 2001). D'una banda, la majoria absoluta del Partit Popular determina les relacions entre els empresaris i el Govern de les Balears, cal recordar que la llei de l'ecotaxa és recorreguda l'estiu de 2001 pel Govern espanyol a instàncies, entre d'altres, de la Federació Hotelera. De l'altra, la vaga del transport turístic, en un cap de setmana «punta» de la temporada, a finals de juny de 2001, col·lapsa moltíssim l'aeroport i té un gran ressò internacional.

3. Els posicionaments de l'empresariat hotelier davant l'ecotaxa

Des de la seva fundació a finals de 1976, la Federació Hotelera de Mallorca ha estat l'associació empresarial que ha defensat els interessos del sector hotelier. Amb ante-

rioritat es defensaven principalment, i de la manera que el marc polític franquista permetia, en el si del Consejo Económico Sindical i una mica també a través de la Asociación Industrial de Mallorca (ASIMA). La Federació Hotelera aglutina el 80% dels hotels de Mallorca, un total de 934 establiments, dels quals un 39% estan en cadenes hoteleres (Dades aportades per la Federació Hotelera de Mallorca, febrer de 2003). El percentatge de federats és alt, per tant, les actuacions i els posicionaments de la Federació són significatives del conjunt dels hotelers.

La Federació Hotelera està composta per 25 associacions hoteleres de les zones turístiques de Mallorca, una associació d'agroturisme (Associació Balear d'Agroturisme), una associació de petits hotels en edificis històrics (Reis de Mallorca) i l'Associació de Cadenes Hoteleres.

Les funcions de la Federació són principalment: representar els hotelers en les negociacions amb el Govern de les Balears, Govern estatal i Unió Europea; signar convenis col·lectius amb l'Administració i els sindicats; i prestar serveis jurídics als seus associats, com fer-los arribar les noves normatives turístiques o assessorar-los en les seves gestions davant Hisenda.

I més important, representa els hotelers a la patronal dels empresaris de les Balears, CAEB, la patronal estatal de zones turístiques, Zontur, el Foment de Turisme, la Cambra de Comerç i la Comisión de Turismo de la CEOE. El fet que la Federació estigui en totes aquestes entitats és absolutament clau per organitzar la resposta empresarial cohesionada i unitària d'oposició a l'ecotaxa.

Fora de la Federació l'únic actor empresarial hotelier organitzat és una associació –Associació d'Hotels i Allotjaments Turístics de Mallorca– vinculada a la Petita i Mitjana Empresa de Mallorca (PIMEM). Aquesta associació, que agrupa

petits hotels, com l'Hostal Terminus i l'Hotel Miranda, sorgeix a mitjans de la passada legislatura (gener de 2001) en ple enfrontament entre Conselleria de Turisme i Federació Hotelera, i inclou alguns hotelers disconformes amb la línia de la Federació Hotelera. Des de la revista turística *Desarrollo* i des del diari *El Mundo/El Día de Baleares* se la qualifica com la «patronal del pacto», de totes formes el seu paper i incidència en el debat posterior ha estat nul (*Desarrollo* febrer de 2002; *Diario de Mallorca* 1-02-2001; *El Mundo/El Día de Baleares* 1-02-2001).

La publicació de les intencions de l'Administració de les Balears de gravar les estades en els allotjaments turístics –els primers mesos de la legislatura del Pacte de Progrés– és resposta ràpidament per una contundent i unificada opinió en contra per part de la majoria dels actors econòmics. Això és la tònica durant bona part de la legislatura, excepte en la part final quan l'actor que els lidera i els crida a fer oposició, la Federació Hotelera, resta més en silenci. L'oposició a l'aplicació de l'impost ecològic és encapçalada per l'Associació d'agències de viatges (AVIBA), les federacions hoteleres de Mallorca, Menorca i Eivissa, els Foment de Turisme de les diferents illes, la Confederació d'Associacions Empresariales de Balears –CAEB–, la patronal de cotxes de lloguer, la patronal de companyies aèries –AECA–, la Federació de Transports, i la patronal CEOE (a través de la seva comissió de turisme), entre d'altres (Comas i Lucas 2000). Més endavant se'ls afegeix el grup de pressió turístic Exceltur (ells mateixos es denominen *lobby*, és una aliança turística de les 23 primeres empreses d'aquest sector a l'Estat, al marge de la CEOE i la seva comissió de turisme).

Les relacions dels empresaris amb el Govern han estat duals. Les distintes associacions empresarials es posicionen públicament al costat de la Federació Ho-

telera, però alhora, casos de la Cambra de Comerç i el Foment de Turisme, pacten, firmen convenis i apareixen públicament amb el Pacte de Progrés en determinades ocasions. Un exemple de relació dual és el Foment de Turisme, que segons entrevista que realitzarem el 26-07-2002, dóna suport incondicional a la Federació Hotelera –el vicepresident del Foment, per llei no escrita, és sempre el president dels hotelers–, però alhora participa en el Consell Assessor de Turisme, òrgan de la Conselleria de Turisme. El Consell Assessor està pensat principalment per informar sobre els destins del fons de l'ecotaxa, el mateix projecte que ha causat la ruptura total de relacions entre la Conselleria i la Federació Hotelera. La patronal d'empresaris –CAEB– també participa en aquest Consell Assessor, el seu president –i empresari hoteler– n'és el representant. Un altre cas és la signatura de programes de gestió ambiental dels hotels amb la Conselleria d'Economia, per part de l'Associació Hotelera de Platja de Palma, l'agrupació més gran en el si de la Federació Hotelera (entrevista amb el President de l'Associació Hotelera Platja de Palma, 5-02-2003).

Un exemple de relació dual, però en aquest cas no reeixida, són les negociacions d'AVIBA, la patronal de les agències de viatge, amb el Govern per acordar una campanya de promoció. Segons entrevista al Conseller de Turisme realitzada el 19-02-2003, la pressió d'importants empresaris del sector turístic fa tirar enrere l'acord en el darrer moment. Segons el President de Sol-Melià: «Govern y Aviba han actuado a espaldas de los hoteleros» (*Diario de Mallorca* 4-09-2002). Les pressions són sobretot per evitar que s'escenifiqui públicament qualsevol tipus d'acord entre la Conselleria de Turisme i una organització empresarial turística. Finalment, cal apuntar els acords de col·laboració directes, sense la Federació Hotelera, entre

els hotels i la Conselleria: al voltant de 175 empreses hoteleres estan adherides al Pla de Marques i unes cent han participat en Sistemes de Qualitat, programes tots dos de la Conselleria. Aquests acords de col·laboració són amb petits i mitjans hotelers (*Diario de Mallorca* 4-09-2002).

Els empresaris constructors són un cas a part. Tot i que participen en els posicionaments públics conjunts de tot el sector empresarial al costat dels hotelers, tenen interessos divergents amb aquests. Des de la Federació Hotelera, se'ls retreu –tot i que no de forma pública– que hagin estat «calladets» durant la legislatura 1999-2003, per por, segons l'entitat hotelera, de perdre obra pública - habitatge, entre d'altres (Taula Rodona del vicepresident de la Federació Hotelera i del portaveu del Govern, 19-03-2003). Amb la crisi turística estructural (1988-1993) que es produeix abans de la darrera etapa expansiva (1994-2000), s'intensifica el debat de la simbiosi medi ambient - turisme, concretat en la necessitat de limitar el creixement de l'oferta i en l'inici del divorci entre la construcció i el turisme (C. Picornell i M. Picornell 2002). Aquest divorci és important per al nostre objecte d'estudi, perquè separa els empresaris constructors dels empresaris hotelers. Tot i que si esfila prim, encara es troben força casos en què no se sap on acaba el constructor i comença l'hotelier i viceversa, en són exemples els socis propietaris de Viva Hotels, novena cadena hotelera de Balears, i el propietari de Protur, vuitena cadena, que també té la constructora Coensa. Un cas diferent és el de Barceló Corporación Empresarial, que té una constructora, però que l'utilitza en la seva expansió internacional. En qualsevol cas, per a la majoria dels casos, els hotelers i els constructors deixen d'anar plegats: fins a principis dels noranta parlar de turisme era fer-ho de construcció i, a l'inrevés, fer-ho de

construcció era el mateix que fer-ho de turisme (C. Picornell i M. Picornell 2002). Ara turisme i construcció només van lligats en el cas del turisme residencial (apartaments i xalets). Sovint, els hotelers apunten als constructors com els principals culpables de la massificació i saturació, per l'excés de construcció i pel fet de ser els catalitzadors del turisme residencial (Amer 2002).

Es detecta, en general, un comportament dual segons la grandària del poder polític amb què tracten: d'una banda, postures d'acceptació o de no oposició explícita a les polítiques i decisions del Govern espanyol; de l'altra, oposició molt clara al poder polític de l'autonomia, especialment ara que no és del mateix color polític que el centre de poder real (Madrid). En el primer dels casos, potser cerquen el reconeixement o la bona relació amb els governants, de cara a tenir-hi accessibilitat. En el segon, les seves estratègies d'enfrontament tal vegada siguin determinades per la possible interpretació que fan de la seva relació amb els governants de les Balears: probablement entenen que aquests tenen una capacitat política limitada derivada de ser una autonomia.

El tema de la guerra a l'Iraq és un bon exemple de la no oposició explícita dels empresaris de les Balears a les polítiques del Govern espanyol. Llevat d'algunes declaracions des del Foment de Turisme i des de la patronal d'agències de viatges, l'empresariat turístic no s'ha posicionat públicament pel tema de la guerra; i no han expressat cap disconformitat amb la política d'Aznar en el conflicte bèl·lic, tot i que perjudica molt els seus interessos –les vendes turístiques a Alemanya estan paralizades. Com a excepció, cal comptabilitzar l'assistència, a títol personal, a manifestacions contràries a la guerra, d'alts càrrecs de la Federació Hotelera.

Resta el dubte de quina hagués estat l'oposició dels hotelers al Govern de les Balears si al Govern espanyol haguessin

governat els mateixos que a les Illes aquests quatre anys (independentment si era PSOE o PP). Caldria investigar els comportaments dels hotelers en els períodes (1983-1996) que hi ha el PP governant a les Balears i el PSOE a Madrid, així com les maneres de fer dels empresaris quan les Balears i el Govern espanyol són del mateix color polític (1996-1999), en aquest cas el Partit Popular. La intenció és fer aquest estudi en futures recerques.

Les línies de política turística del sector empresarial turístic es resumeixen bé en un document (febrer de 2002) que defineix tres eixos: no a l'ecotaxa, més promoció turística i auditoria a la Conselleria de Turisme. Aquest document és representatiu del conjunt de l'empresariat turístic, perquè el signen i el presenten les patronals hoteleres de les tres illes, la CAEB, la Cambra de Comerç, el Foment de Turisme, la patronal de les agències de viatges (AVIBA), l'associació de restauració, la patronal estatal de companyies aèries (AECA) i dotze cadenes hoteleres. Alhora està refrendat per la patronal internacional de majoristes turístics (IFTO), la patronal estatal de zones turístiques (ZONTUR), la Comissió de Turisme de la CEOE i el lobby Exceltur (*Última Hora*, 15-02-2002).

Finalment, cal fer referència als posicionaments dels majoristes turístics europeus, perquè són absolutament claus per a l'economia de les Balears, en especial els dos més grans, TUI-AG i Thomas Cook. Es manifesten en contra de l'ecotaxa al llarg de la legislatura, tot i que potser no amb la mateixa força que l'empresariat hotelier, i temen que altres destins turístics, seguint el cas de les Illes, implantin també impostos similars a l'ecotaxa. Com s'ha apuntat, en un determinat moment (setembre de 2000), TUI-AG s'ofereix com a mediador amb el Govern espanyol per aconseguir més fons i fer innecessària l'ecotaxa: és un actor del sector privat que es proposa a si mateix per

intermediar entre dues institucions públiques (*Diario de Mallorca, El Mundo / El Día de Baleares i Última Hora*, 12-09-2000). El segon majorista en importància (Thomas Cook) demana la retirada de l'ecotaxa per evitar el descens dels turistes (*Última Hora*, 23-02-2003). Al final de la legislatura, TUI manifesta dos posicionaments diferents. Primer, després de la temporada amb ecotaxa (novembre 2002), culpa els preus i la competència de Bulgària i Turquia de la caiguda del turisme a les Balears, tot afegint que el problema greu no és l'ecotaxa (*Última Hora*, 14-11-2002). Segon, amb el clima prebèl·lic (febrer de 2003), TUI reclama la suspensió de l'ecotaxa per la «difícil situació internacional» (*Diario de Mallorca*, 14-02-2003).

1. Els arguments dels hotelers

Darrere els arguments dels hotelers es troba sovint, primer, un «no ens toqueu el negoci», per a uns aspectes, com és el cas aquí de posar un impost, i, segon, la demanda d'intervenció en uns altres, com la promoció turística pública.

Les principals raons tècniques dels empresaris en contra de l'ecotaxa són dues: primera, l'impost és discriminatori, i, segona, l'impost provoca l'augment del cost de les vacances. Pel que fa a la primera de les raons, els hotelers consideren l'impost com a discriminatori perquè no l'han de pagar tots els turistes, sinó només els que dormen en allotjaments turístics regulats (bàsicament hotels i apartaments). Qui quedaria lliure d'abonar l'impost seria bona part del turisme residencial. La segona de les raons dels hotelers és l'augment del cost de les vacances que comporta l'aplicació de l'impost. Segons ells, petits augments en aquest cost provoquen canvis en l'elecció del destí per part del turista vacacional, perquè aquest prioritzaria, segons els hotelers, el preu a l'hora de triar un lloc o un altre.

La demanda de promoció turística a l'administració consisteix en campanyes amb fons públics dirigides principalment a aconseguir mercat per als seus hotels. D'alguna manera, semblaria que darrere aquesta demanda hi ha la voluntat de majoristes i hotelers que l'administració els faci la feina: inversió, amb doblers públics, orientada fonamentalment al sector privat.

Emperò, durant bona part de la legislatura, quan l'enfrontament hotelers-Govern pel tema de l'ecotaxa ha estat més fort, hi ha hagut una proposta radicalment contrària a la demanda de promoció pública: engegar una campanya de promoció turística des del sector privat. Això constitueix un exemple d'un altre tipus de política o de model d'intervenció que plantegen: absència de l'administració pública. És contradictòria amb la demanda anterior, de promoció pública, i s'ha de contextualitzar en una situació d'enfrontament. A partir d'una iniciativa de l'associació de cadenes hoteleres, la Federació Hotelera acorda una campanya de promoció al marge del Govern, impulsant el Foment de Turisme, i demanen ajut a la Cambra de Comerç i Turespaña, entitat del Ministeri d'Economia encarregada de la promoció turística espanyola a l'exterior (*Diario de Mallorca*, 28-02-2002). La iniciativa finalment no cristal·litza.

Pels empresaris turístics, les institucions han d'atendre el turisme passi el que passi, costi el que costi. Al mateix temps, i sense que sigui contradictori, defensen que s'ha de deixar principalment l'activitat turística en les seves mans, encara que aquesta activitat afecti el conjunt de la ciutadania. Gabriel Escarrer:

«Hay que recriminar al Govern el pecado de autosuficiencia e irresponsabilidad en el que ha incurrido, al no aceptar ni diálogo, ni apoyo, ni sugerencia de aquellos que tienen mayores conocimientos que ellos de turismo» (Entrevista *El Mundo/El Día de Baleares* a Gabriel Escarrer, 2-06-2002).

Darrere la idea «el turisme no es toca», es troba una altra idea subjacent: és la de treballar al màxim per evitar que s'emetin –i sobretot que es difonguin– opinions negatives sobre el turisme o sobre elements que el puguin afectar. En seria exemple la difusió que a Mallorca hi ha sequera (estiu de 2000): «Els majoristes confien que aquest estiu no falti aigua a les illes» (titular *Última Hora* 13-04-00). En aquest cas, cal assenyalar que són els mateixos «tour operators» que encenen el senyal d'alarma. Un altre cas és que surti als diaris estrangers que els turistes «no es podran dutxar», titular del *Bild Zeitung*, diari sensacionalista alemany de molta tirada. Escarrer diu a la premsa: «He contabilizado hasta 200 noticias negativas de Mallorca en 90 días en la prensa alemana» (declaracions a *El Mundo/El Día de Baleares*, 16-06-2002).

En una línia de declaracions «poc oportunes» per al turisme, segons els empresaris hotelers, hi hauria les paraules de l'anterior consellera de Medi Ambient sobre la proporció desitjable de turistes per resident, o les de l'anterior conseller de Turisme, comparant el canvi de model turístic de les Balears amb dos cotxes alemanys, l'*escarabat* i el Golf. Ambdues declaracions són a revistes alemanyes, i tenen molt de ressò en aquell país. Aquesta idea de declaracions «poc oportunes», portada a l'extrem, justifica que el turisme no és opinable ni molt menys criticable. Un exemple sobre el que és «correcte» opinar es troba en les paraules del director del majorista TUI, Ralph Corsten: «Com hem de tornar a pujar les xifres de turistes alemanys? Només fa falta que diguin que volen turistes» (*Diario de Mallorca*, 22-03-2002). Corsten obvia que hi ha una crisi o recessió econòmica a Alemanya que ha afectat el conjunt de l'economia de les Balears, concretant-se recentment en el baix creixement del PIB a les Illes el 2002 (0,24%, segons FUNCAS).

Els posicionaments dels hotelers s'han reflectit també en campanyes de publicitat a la premsa. Destaquen la campanya de «No a l'ecotaxa», impulsada per la Federació Hotelera i recolzada per la gran majoria d'associacions empresarials; la campanya de l'«Asociación Sociedad y Turismo Nuevo Milenio», amb un ventall d'anuncis diferents –i que ocupen força espai a les pàgines dels diaris, tot indicant una inversió forta–, subratlla la importància del turisme com «la gallina de los huevos de oro» i apunta la dificultat d'altres desenvolupaments econòmics; i la campanya de Grupo Piñero «Los turistas son nuestra fuente de riqueza».

La «demonització de l'hotel» i la seva utilització política i electoral és un argument molt present en les intervencions públiques dels grans hotelers, especialment del president de Sol-Melià —primer empresari de les Illes—, i de vegades també de la Federació Hotelera:

«Al empresario, por no comulgar con la filosofía política del Govern, se le ha insultado, humillado y demonizado ante el resto de la sociedad» (President Sol-Melià a *El Mundo/El Día de Baleares*, 2-6-2002).

«Presentan el sector hotelero a la sociedad como insolidario, egoísta y antiprogresista» (carta del president de Sol-Melià al conseller de Turisme a *Diario de Mallorca*, 26-8-2000).

«Personas del ejecutivo o de su entorno han considerado rentable electoralmente el enfrentamiento con los hoteleros» (copresident Barceló Corporación Empresarial a *El Mundo/El Día de Baleares*, 22-07-2002).

«La ecotasa es usada como arma política para meter un gol a los hoteleros, pero eso es una idiotez» (president Iberostar, tercera cadena, a *Diario de Mallorca*, 11-08-2002).

«Han convertido al hotelero en un enemigo del pentapartido y de la sociedad

baleares» (president de la Federació Hotelera, sopar de Nadal de la Federació Hotelera, *Última Hora* 22-12-2000).

«Aparece como víctima de los hoteleros como arma electoralista para la conquista de votos» (carta del president de Sol-Melià al president de les Balears, *El Mundo/El Día de Baleares*, 19-01-2003).

Un altre argument que empren és el del turisme com a «pa per viure»:

«Hay una escala de valores falsa: parece que el turismo es mal que hemos de soportar cuando es el único recurso económico serio que tiene esta tierra» (copresident Barceló Corporación Empresarial, *El Mundo/El Día de Baleares*, 22-07-2002).

«¿Por qué ese martilleo constante contra el hotelero? ¿Han pensado qué sería de Baleares sin hoteles?» (president Hoteles Piñero, *El Mundo/El Día de Baleares*, 5-08-2002).

«Hay que destacar la arrogancia con la que se actúa: los políticos de provincia creen que Mallorca es irremplazable» (president d'Air Berlin a la salutació revista d'abord de la companyia, recollit a *Última Hora*, 2-06-2002).

Els hotelers també fan observacions morals: repeteixen molt que se senten «enganats» i «maltractats» després de les diferents negociacions que han tingut amb el Govern:

«Los hoteleros se sienten decepcionados: el Govern nos ha mentido» (president Iberostar, *Diario de Mallorca*, 11-08-2002).

«¿Cómo vamos a normalizar la relación Conselleria Turismo-sector hotelero si el cuchillo que nos han clavado en la espalda cada vez nos lo hunden más adentro?» (president de la Federació Hotelera, *Diario de Mallorca*, 1-05-2002).

«El empresario ha sido ninguneado en mil y una ocasiones, es imposible

sentarse con unos gobernantes que nos han ninguneado» (expresident Federació Hotelera, 1976-1989, *El Mundo/El Día de Baleares*, 26-08-2002).

«Antich ha basado sus relaciones con los hoteleros en la mentira [...]. No queremos ponerle de rodillas, sólo que nos respete, usted nos ha insultado y humillado» (carta del president de Sol-Melià al president de les Balears, recollit a *El Mundo/El Día de Baleares*, 19-01-2003).

Finalment, especifiquen quin ha de ser l'impacte polític de les seves posicions:

«Si el conseller de Turismo está enfrentado con el sector turístico, no debería estar al frente de la Conselleria» (president Iberostar, *Diario de Mallorca*, 11-08-2002).

«No me satisface nada criticar públicamente al Govern, pero si no se modifican posturas, nada conseguiremos» (President Sol-Melià, *El Mundo/El Día de Baleares*, 2-06-2002).

En la major part de la legislatura, la Federació Hotelera i els grans hotelers han liderat els posicionaments públics del seu sector. Però, després de la primera temporada turística amb ecotaxa (2002), quan es veu que l'impost no té gaire impacte en l'arribada de turistes —«la ecotasa tiene cero repercusión en la llegada de turistas» (president Asociación Española de Agencias de Viaje a *Diario de Mallorca*, 21-08-2002)—, la Federació redueix molt les seves intervencions públiques. Possiblement aquest canvi de posició també té relació amb el relleu, el setembre de 2002, del gerent de la Federació Hotelera, un dels impulsors de la línia d'enfrontament amb el Govern. En canvi, els grans hotelers han mantingut la seva línia de declaracions contundents contra l'ecotaxa i el Govern: «No tenemos intención de que este Govern siga al no estar capacitado» (president Iberostar, *Diario de Mallorca*, 11-08-02).

4. Els posicionaments de les Administracions Públiques

Es parla del Govern de les Balears i de l'Estat, perquè són qui tenen les competències en turisme en l'àmbit de Mallorca –l'Estat s'encarrega sobretot de la promoció exterior. El Consell de Mallorca no n'ha assumit les competències, a diferència dels de Menorca i Eivissa i Formentera. Cal afegir que els ajuntaments disposen de competències que afecten l'activitat turística, principalment en l'àmbit de l'urbanisme i la dotació d'infraestructures, i potser en un futur s'estudiaran les relacions empresaris - poder local.

4.1. Els posicionaments del Govern de les Illes Balears

El Govern fa el diagnòstic següent del desenvolupament turístic i el paper de les institucions públiques:

«L'extraordinari desenvolupament de l'activitat turística ha significat, a més del progrés econòmic i social de la nostra comunitat, un desgast excessiu dels nostres recursos territorials i mediambientals, i que, ahora, ha requerit de les institucions de les Illes Balears un enorme esforç per dotar-les de les infraestructures necessàries capaces de suportar la intensitat amb què es desenvolupa en el seu territori aquesta activitat.» (Exposició de motius de la Llei de l'impost sobre les estades turístiques s'allotjament, BOPIB, núm 92, 4-05-2001).

A nivell operatiu, la finalitat de l'impost, per part del Govern, és disposar de recursos per suportar l'activitat turística. A nivell simbòlic, emperò, el fonament de la creació de l'impost ecoturístic és, segons el Govern, avançar cap a un «nou model turístic»:

«Un nou model turístic basat en un desenvolupament sostenible que millori

la qualitat de vida de turistes i residents. Un turisme respectuós amb el medi ambient, la naturalesa, el patrimoni i la cultura de les Balears [...]. Un turisme de qualitat, els beneficis del qual es distribueixin entre tots»
<www.ecotaxa.org >.

El gruix de l'actual model de turisme de masses a Mallorca presenta molta concentració en un tipus d'activitat –sol i platja–, unes empreses majoristes, unes nacionalitats determinades i unes zones costaneres. Amb aquesta situació és força complicat avançar cap al «nou model turístic» de desenvolupament sostenible que proposa el Govern.

A l'exposició de motius de la Llei també hi ha un missatge per al sector turístic sobre quines han de ser les relacions entre les empreses i l'Administració Pública i per què:

«S'espera la col·laboració del sector sobre el qual, en definitiva, també revertirà aquesta millora de la qualitat del nostre producte turístic a través, principalment, de la inversió en la preservació del medi ambient, que és el marc en què es desenvolupa l'activitat turística» (Exposició de motius de la Llei de l'impost sobre les estades turístiques d'allotjament, BOPIB, núm 92, 4-05-2001).

Els hotelers, a principi de legislatura, li fan saber al conseller de Turisme que els empresaris «no van d'imposts»; ell els diu que no es llançaria l'ecotaxa sense el consens del sector (*Última Hora*, 25-02-2003). Calen especialment, per tant, les «consultes pertinents» a un grup determinat per tirar endavant una iniciativa pública (Valdivielso 2001).

Les relacions entre hotelers i polítics han estat d'enfrontament i de successives negociacions fracassades. Per part dels empresaris, hi ha uns motius tècnics d'oposició a l'ecotaxa («no la pagaran tots els turistes»), uns motius de mercat («deixaran de venir»),

uns motius morals («per principis, perquè ens han enganat»). Per part del Govern, en resposta als primers i segons motius, recorden que no han pogut implantar l'ecotaxa als aeroports (perquè així pagassin tots els turistes que arriben a les Illes i no tan sols els que van als establiments turístics); i que l'ecotaxa no farà disminuir el turisme. Pel que fa als motius morals, el Govern respon acusant «un sector empresarial amb els interessos fora de perjudicar les Illes Balears»:

«Es muy triste que por culpa de media docena de empresarios –y lo digo porque estoy convencido que la mayoría de hoteleros quiere paz y diálogo– continúe la confrontación y la guerra con el ejecutivo balear» (president del Govern, sopar de Nadal PSIB-PSOE 2002, *El Mundo/El Día de Baleares*, 23-12-2002). «Se ha visto cómo el interés general no coincide con el particular de unos pocos, que son poderosos y capaces de mantener la tensión sobre el ejecutivo» (conseller de Turisme, entrevista *El Mundo/El Día de Baleares*, 12-08-2002).

En l'anàlisi dels posicionaments dels empresaris, s'apunta que arriba a parèixer «tabú» criticar el turisme, especialment posar damunt la taula els seus impactes negatius (vegeu també Amer 2002). Possiblement, el Pacte de Progrés és el primer govern que explicita clarament aquests impactes, amb uns governants que, per edat, han viscut tant els impactes positius com els negatius –gairebé la totalitat del Consell de Govern de l'anterior legislatura té entre 40 i 55 anys– del turisme de masses, que començà a les Balears els anys seixanta. Els anteriors governs disposen algunes mesures per afrontar-ne els impactes negatius, bàsicament són mesures d'ordenació turística i del territori, com els Plans d'Ordenació de l'Oferta Turística i les Directrius d'Ordenació del Territori. En canvi, inves-

tiguen poc els impactes socials, ecològics i econòmics negatius de l'activitat turística; les excepcions a aquesta norma serien el *Llibre Blanc del Turisme a les Balears* (AA.DD. 1987) i l'estudi *Impactes socials i sobre el medi del turisme i de les economies externes sobre la resta de sectors* (AA. DD. 1989).

Les posicions de la Conselleria de Turisme en la passada legislatura es veuen afectades per la inestabilitat del seu equip: un alt nombre de persones han passat pels seus càrrecs. L'estructura bàsica de la Conselleria, la componen un secretari general tècnic, un director general d'Ordenació Turística, un director general de Coordinació Turística, un director d'IBATUR i un director de CITTIB, a més d'un cap de premsa i un cap de gabinet: doncs bé, hi ha hagut tres directors de CITTIB, dos directors d'IBATUR, tres directors generals de Coordinació, dos caps de premsa i dos caps de gabinet; també cessaren en els seus càrrecs un assessor jurídic, un cap de secció i un tècnic (arquitecte). En el si de la Conselleria, també cal destacar el Consell Assessor de Turisme, que «informa» sobre els projectes de l'ecotaxa. Aquest òrgan té l'objectiu de cercar legitimitat per als projectes de l'ecotaxa entre diferents sectors socials i econòmics: en el Consell Assessor hi estan representats, entre d'altres, la patronal dels empresaris (CAEB) i els Fomentos de Turisme de les tres illes; en canvi, no hi ha la Federació Hotelera. Amb el nou govern del Partit Popular el Consell Assessor és transformat completament.

Dins el PSIB-PSOE hi ha posicionaments diferents als expressats pel Govern de les Balears: provinents principalment de la batlessa, en aquells moments, de Calvià –i expresidenta del PSIB-PSOE (1997-2000)– i de la presidenta del Consell de Menorca –i presidenta del PSOE de Menorca. En els mesos anteriors a l'aplicació de l'ecotaxa (març i abril de 2002), es mostren partidàries de retardar l'ecotaxa (així ho manifesten en

les reunions dins el seu partit) i expressen públicament que l'ecotaxa milloraria si es cobràs a tots els visitants (*El Mundo/El Día de Baleares*, 15-03-2003 i *Diario de Mallorca*, 27-04-2002).

Les posicions d'Unió Mallorquina són fonamentals per tirar endavant l'«ecotaxa». Marquen el «tempo» de l'aprovació i de l'aplicació de la Llei. Des del principi del debat, mantenen sovint contactes amb la Federació Hotelera, el Foment de Turisme i diferents membres del sector turístic per conèixer directament les seves opinions; i, en els moments d'enfrontament, defensen el diàleg entre Govern i hotelers (*El Mundo/El Día de Baleares*, 4-03-2002). Opten per l'impost per la manca de finançament des del Govern espanyol.

De la resta de partits del Pacte, només EU-Verds planteja qualque oposició a l'ecotaxa, traduïda en unes esmenes a la Llei que són finalment incorporades. Les diferències inicials provenen sobretot del fet que l'ecotaxa no és essencialment un impost ecològic (grava estades en hotels), no està pensada per reduir el nombre de turistes, i que s'atorga un paper secundari a la Conselleria de Medi Ambient, un departament que, segons ells, hauria de tenir un paper rellevant en la gestió dels fons d'un impost que es diu ecotaxa.

En resum, el Pacte de Progrés pot haver rendibilitzat l'ecotaxa i el seu enfrontament amb l'empresariat hotelier per donar una imatge d'esquerres davant l'electorat, i alhora aglutinar les distintes forces polítiques del Pacte. També pot haver utilitzat l'ecotaxa per passar una cortina sobre els temes territorials: hi ha hagut molt de creixement, i no hi ha hagut mesures dràstiques. No s'han pres aquestes mesures possiblement sobretot per UM, però també pels altres partits. Finalment, probablement el Govern ha tingut molta por a «arrancar» amb el tema de l'impost; en canvi, una vegada que passa la primera temporada

turística amb l'impost (2002), es veu que no ha incidit gairebé gens en l'arribada de turistes, i ni els mateixos hotelers posen l'ecotaxa entre els primers motius del descens turístic.

Pel que fa al Partit Popular de Balears, s'apunta que la Federació Hotelera actua d'oposició política a les ordres del Partit Popular, Francesc Antich: «Es muy triste que el presidente de los hoteleros, siguiendo consignas del PP, haya utilizado la cena de Navidad de los hoteleros para atacar el Pacte de Progrés» (*El Mundo/El Día de Baleares*, 23-12-02). En canvi, el president de la Federació Hotelera afirma que és el PP que ha anat assumint les seves reivindicacions. L'anàlisi dels fets d'aquests quatre anys porta a afirmar que possiblement hagi estat així: el Partit Popular ha anat fent seves les demandes dels hotelers, en un acte d'oportunitat política. El Partit Popular no ha disposat d'un posicionament propi, probablement perquè ha notat molt el fet que el seu líder, Jaume Matas, hagi estat la major part de la legislatura a Madrid com a ministre. Al final de la legislatura canvien relativament la seva posició: «Siempre hemos considerado que el problema no es la legalidad de la norma, sino la inoportunidad de su aplicación» (portaveu de Turisme PP-Balears, *Diario de Mallorca*, 15-08-02). Al llarg dels quatre anys mantenen reunions periòdiques amb la Federació Hotelera:

«También trascendió el contacto entre PP y la Federación Hotelera: se trata de una reunión periódica, como las que tenemos también con PSM o UM. En este caso el interés del PP era conocer nuestra postura sobre la ecotasa y ver si íbamos a llevar a cabo nuestra amenaza de recurrir el pago al impuesto. Por lo visto, hay temor en el PP de que lleguemos a algún tipo de acuerdo con el Govern respecto al impuesto turístico y ellos, que se han posicionado en contra

de la ecotasa y a favor nuestro, se queden descolgados» (president de la Federació Hotelera, *Última Hora*, 27-02-2002).

4.2. Els posicionaments del Govern espanyol

Les postures del Govern espanyol són transmeses principalment per la Secretaria General de Turisme, dependent de la Secretaria d'Estat de Comerç i Turisme del Ministeri d'Economia. El secretari general durant bona part de la legislatura, Juan José Güemes, és el representant de Madrid que més sovint ve a Mallorca a parlar amb persones del sector turístic, sobretot d'ecotaxa i de promoció. Les seves relacions, al llarg de la legislatura, amb la Conselleria de Turisme són de desencontre. En les seves estades a Mallorca aprofita per recordar el posicionament contrari de l'Estat a l'impost ecoturístic. Des de gener de 2003 el secretari general passa a ser Germán Porras, anteriorment director de Turesspaña.

La discussió sobre la implantació d'un impost ecoturístic posa damunt la taula les disputes entre una Administració infraestatal i l'Estat al qual pertany. La voluntat recaptadora del Govern de les Illes Balears és motivada en part per satisfer la necessitat de pagar infraestructures i serveis exigits pel nivell de vida assolit, que actualment no es cobreixen, entre d'altres motius, per la balança fiscal negativa de les Illes Balears respecte de l'Estat. En aquest cas, fins i tot els detractors de l'impost coincideixen a reclamar a l'Estat espanyol que retorni els 14.000 milions d'euros que cada any se'n van fora de les Illes recaptats per l'IVA turístic (Comas i Lucas 2000).

Les respostes de l'Estat a la proposta de l'«ecotaxa» són: «És un contrasentit aplicar l'ecotaxa a la regió més rica» (president del Govern espanyol, *Diario de Mallorca*, 26-04-2001); o «a les Balears cal més rendibilitat i activitat econòmica, així com també cal solucionar les errades del passat per poder

invertir en el medi ambient» (declaracions del director general de Turisme, citat a Comas i Lucas 2000). Aquestes declaracions, a més, s'emmarquen en el model turístic proposat des de l'Estat, basat en més creixement quantitatiu, enfront de la proposta de creixement qualitatiu de la Conselleria de Turisme. La intervenció més clara de l'Estat es produeix quan el Consell de Ministres presenta un recurs contra l'ecotaxa (juliol de 2001). La Federació Hotelera els demana que recorrin l'impost. De totes formes, l'Estat és poc favorable a impostos proposats des de les autonomies, quan governava el PSOE varen recórrer un impost ecològic proposat pel Govern Balear del PP (Iquisema). Una altra resposta de l'Estat és la negativa a la demanda de doblers per part del Parlament de les Balears per al Fons de Rehabilitació dels espais turístics (*Diari de Balears*, 22-11-2000).

5. Conclusions

El debat sobre l'ecotaxa ha estat un debat polític i simbòlic sobre qui exerceix el poder a les Balears. I ha esdevingut això per damunt tant del debat tècnic sobre les característiques de l'impost com també per damunt de les argumentacions sobre la seva funcionalitat com un dels múltiples instruments per transformar el model turístic de les Balears.

Pel que fa als empresaris hotelers, vehiculen la seva postura contrària a l'impost a través de tres tipus de motius: els motius tècnics («és un impost discriminatori»), els motius de mercat («un augment del cost fa el destí menys competitiu»), i els motius polítics («no s'han fet les consultes pertinents», «per principis»). A partir de l'anàlisi d'aquests quatre anys, s'observa com els motius «polítics» d'oposició a l'ecotaxa són els que han pres més rellevància.

Pel que fa als governants de l'extingit Pacte de Progrés, és possible que l'ecotaxa sigui utilitzada com un símbol i per donar la

imatge que s'afronta la problemàtica ambiental (tot i que l'impost pròpiament no serveix per minvar l'impacte ambiental del turisme de masses). Finalment, l'enfrontament dels governants amb els hotelers probablement hagi suposat una imatge més d'esquerres per als primers.

Bibliografia

AMER FERNÁNDEZ, J. (2002): «Els directius hotelers i les relacions entre turisme, societat i medi ambient a Mallorca» a *El turisme com a «pa per viure». L'empresariat hotelier i el canvi social i mediambiental a Mallorca*. Treball de recerca de doctorat, Universitat Autònoma de Barcelona.

AA.DD. (1989): *Impactes socials i sobre el medi del turisme i deseconomies externes sobre la resta dels sectors*. Palma, UIB-Conselleria de Turisme.

— (1987): *Llibre blanc del turisme a les Illes Balears* Palma, UIB-Conselleria de Turisme.

BLÁZQUEZ SALOM, M., MURRAY MAS, I. i GARAU MUNTANER, J. (2002): *El tercer boom. Indicadors de sostenibilitat del turisme de les Illes Balears 1989-1999*. Palma, Lleonard Muntaner i Centre d'Investigació i Tecnologies Turístiques de les Illes Balears (CITTIB).

BINIMELIS SEBASTIÁN, J. (2002): «Canvi rural i propietat estrangera a Mallorca» a Institut d'Estudis Ecològics (2002): *L'espai turístic*. Palma, Institut d'Estudis Ecològics.

Bulletí Oficial del Parlament de les Illes Balears, núm. 55, 14 de juliol del 2000. Text en tramitació: Projecte de Llei de l'impost sobre estades a empreses turístiques d'allotjament

— núm. 92, 4 de maig del 2001. Llei de l'impost sobre estades a empreses turístiques d'allotjament, destinat a la dotació del fons per a la millora de l'activitat turística i la preservació del medi ambient.

CENTRE D'INVESTIGACIÓ I TECNOLOGIES TURÍSTIQUES DE LES ILLES BALEARS (CITTIB) (2001): *Els indicadors de sostenibilitat del turisme de les Illes Balears 1989-1999*. Palma, CITTIB.

COMAS SOBERATS, C. i LUCAS VIDAL, A. (2000): «La implantació de l'ecotaxa a les Illes Balears: debat ecologista o debat geopolític intraestatal?» a Institut d'Estudis Ecològics: *Evolució turística de la darrera dècada i disseny de futur*. Palma, Institut d'Estudis Ecològics.

CONSELLERIA DE TURISME: <www.ecotaxa.org>.

Diari de sessions de la Comissió d'Hisenda i Pressupostos del Parlament de les Illes Balears, núm. 34: Debat del Dictamen en Comissió del Projecte de Llei de l'impost sobre estades a empreses turístiques d'allotjament.

Diari de sessions del ple del Parlament, núm 43, 7 de novembre del 2000: Debat de l'esmena a la totalitat al Projecte de Llei de l'impost sobre estades a empreses turístiques d'allotjament.

Diari de sessions del ple del Parlament, núm 59, 10 d'abril del 2001: Debat del Dictamen en ple del Projecte de Llei de l'impost sobre estades a empreses turístiques d'allotjament (debat del dia d'aprovació de la Llei de l'ecotaxa).

FEDERACIÓ EMPRESARIAL HOTELERA DE MALLORCA: <www.fehm.es>.

GRUP BALEAR D'ORNITOLOGIA I DEFENSA DE LA NATURALES (GOB): *Què és i què no és l'ecotaxa i comunicats GOB* a <www.gobmallorca.com>.

INSTITUT D'ESTUDIS ECOLÒGICS (2002): *L'espai turístic*. Palma, Institut d'Estudis Ecològics.

— (2000): *Evolució turística de la darrera dècada i disseny de futur*. Palma, Institut d'Estudis Ecològics.

PICORNELL BAUZÀ, C. i PICORNELL CLADERA, M. (2002): «L'espai turístic de les Illes Balears. Un cicle de vida d'una àrea turística? Evolució i planificació

de la darrera dècada» a Institut d'Estudis Ecològics: *L'espai turístic*. Palma, Institut d'Estudis Ecològics.

RULLAN SALAMANCA, O. (1999): «De la Cova de Canet al Tercer Boom turístic. Una primera aproximació a la geografia històrica de Mallorca» a *El medi ambient a les Illes Balears. Qui és qui?*. Palma, Sa Nostra.

SALVÀ TOMÀS, P. (2002): «Les noves funcions no agràries del món rural a les Illes Balears» a Institut d'Estudis Ecològics: *L'espai turístic*. Palma, Institut d'Estudis Ecològics.

VALDIVIELSO NAVARRO, J. (comp.) (2001): *¿A qué llamamos ecotasa?* Palma, Monograma editores.